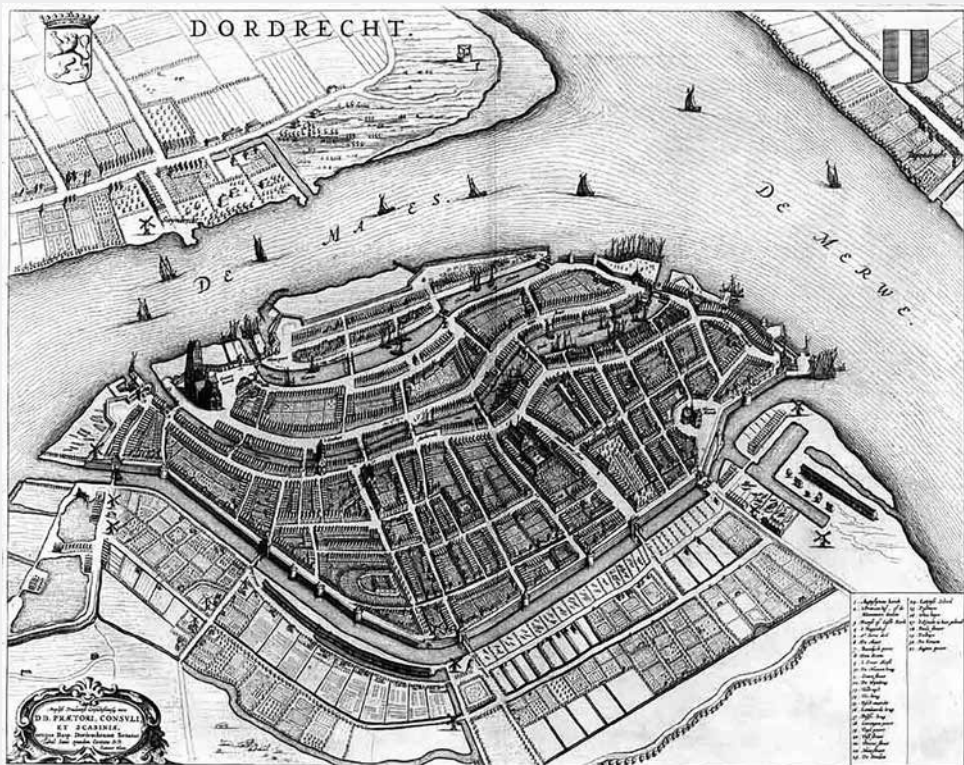

Kerkhistorische accenten

Kaart van Dordrecht rond 1640, door Willem Blaeu.

1. Inleiding en teleurstelling

Prof. dr. W.J. op 't Hof

Inleiding

Voorgeschiedenis

De meeste mensen zien de Synode van Dordrecht van 1618-1619 uitsluitend als de afronding van een theologisch dispuut. Jacobus Arminius werd na zijn studie theologie in Genève in 1588 predikant te Amsterdam. In preken over Romeinen 7 en 9 openbaarde hij echter dat hij het niet eens was met de opvatting van (de latere) Augustinus over de onvrijheid van de menselijke wil en met de visie van Johannes Calvijn op de predestinatie. In 1591 werd hij hierover aangevallen door zijn lokale collega Petrus Plancius, maar uiteindelijk werd de ruzie gesust.

Toen Arminius in 1603 hoogleraar in Leiden was geworden, liep het daar niet zo goed af. Al heel snel kregen zijn collega-hoogleraar Franciscus Gomarus en Arminius het met elkaar aan de stok over de predestinatie. Arminius riep de hulp van de Staten-Generaal in. Hij bepleitte een nationale synode ter beslechting van het geschil en een herziening van de belijdenis. Onenigheid over het laatste punt zorgde ervoor dat er van een nationale synode niets terecht kwam. Arminius probeerde het vervolgens via de – in meerderheid arminiaansgezinde – Staten van Holland, in de tijd van de Republiek veruit de machtigste provincie. Die *provinciale* Staten konden echter geen *nationale* synode bijeenroepen. Toen na het overlijden van Arminius in 1609 Conrad Vorstius in diens plaats te Leiden werd benoemd, was voor Gomarus de maat vol en vertrok hij naar het buitenland.

In 1610 boden de arminianen hun Remonstrantie aan de Staten van Holland aan. Daarin zetten zij in vijf punten hun leer uiteen en vroegen zij de Staten om een vrije synode bijeen te roepen, en om bescherming tegen kerkelijke tuchtmaatregelen. Het gevolg was de Haagse conferentie, waarop beide partijen hun standpunt uiteen hebben gezet. Bij deze gelegenheid leverden de orthodoxen hun Contraremonstrantie in. Tevens lieten zij weten dat kerkelijke zaken alleen door de kerk zelf afgehandeld dienden te worden, in tegenstelling tot de remonstranten die vonden dat de overheid de bevoegdheid had om te oordelen over kerkorde, eredienst en ambtsdragers.

Wat eerst was begonnen als een dogmatisch verschil van inzicht, was door het invoeren van de burgerlijke overheid door Arminius en de zijnen uitgegroeid tot een conflict waarbij de overheid net zo nauw betrokken was als de kerk. De man die in die tijd de Nederlandse politiek beheerste, was de raadpensionaris van Holland, Johan van Oldenbarnevelt. Hij was op de hand van de arminianen, in die zin dat ook hij van mening was dat de kerk naar de overheid te luisteren had. Zijn politieke tegenspeler was prins Maurits, die in juli van 1617 openlijk de zijde van de contraremonstranten koos. Van Oldenbarnevelt reageerde met een ‘scherpe resolutie’, op grond waarvan stedelijke overheden in Holland militairen mochten werven en waarin een nationale synode werd afgewezen.

Een minderheid binnen de Staten van Holland verzette zich daartegen, waaronder de belangrijkste stad van Holland, Amsterdam. Die minderheid drong bij de Staten-Generaal juist wel aan op zo’n synode. De nationale overheid stemde onder druk van veel kanten daarin toe. Maurits maakte gebruik van zijn bevoegdheid als stadhouder van Holland om remonstrantsgezinde stedelijke regeringen te vervangen door contraremonstrantsgezinde. Hij liet in augustus 1618 Van Oldenbarnevelt gevangennemen en op 12 mei 1619 – tegen het einde van de Sy-

node van Dordrecht – openlijk executeren op beschuldiging van subversieve activiteiten. Met de eliminatie van remonstrantsgezinde politici werd de weg vrijgemaakt voor een nationale synode.

Welbeschouwd waren er twee zaken die tot de Synode van Dordrecht geleid hebben: het verschil van dogmatisch inzicht, maar ook – en dit realiseren velen zich niet of nauwelijks – de tegengestelde positie wat de macht van de overheid ten aanzien van de kerk betreft. Dat op de synode de contraremonstrantse visie gezegevierd heeft, is duidelijk. Maar het is wel de prangende – maar bijna nooit gestelde – vraag of de contraremonstranten daar ook de overwinning hebben behaald voor wat hun inzicht in de verhouding kerk-staat betreft. Met andere woorden: Is de kerk op de synode aan de overheidsinmenging in kerkelijke zaken ontsnapt?

Locatie

De Synode van Dordrecht werd bijeengeroepen en bekostigd door de Staten-Generaal. Deze zetelden in Den Haag. Maar toch werd de Synode te Dordrecht gehouden. Waarom? Er zijn diverse redenen voor die locatie aan te wijzen. Dordrecht was de oudste stad van de provincie Holland. Belangrijker was dat Dordrecht de wieg van de latere Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was. Daar was immers van 15-24 juli 1572 onder voorzitterschap van prins Willem van Oranje de eerste vrije vergadering van de Staten van Holland gehouden. Bovendien was Dordrecht ook de wieg van de Nederlandse gereformeerde kerk. In 1574 was daar namelijk van 15-28 juni de eerste gereformeerde interprovinciale synode op vaderlandse bodem bijegekomen. Vier jaar later, van 3-18 juni, was Dordrecht het decor geweest van de eerste nationale synode van de gereformeerde kerk, voorgezeten door Petrus Datheen. Het was een eerbetoon aan de stad Dordrecht dat de Staten-Generaal bepaalden dat

De zaal in het Dordtse Augustijnenklooster waar van 15-24 juli 1572 onder voorzitterschap van prins Willem van Oranje de eerste vrije vergadering van de Staten van Holland werd gehouden.

de belangrijkste synode die ons land ooit heeft gekend, aldaar zou worden gehouden.

Het was daarom ook niet zonder reden dat deze synode vergaderde in de voormalige refter (eetkamer) van het Augustijnenklooster. Daar was immers de eerste vrije vergadering van de Staten van Holland gehouden en in dat vertrek hadden de deelnemers van de eerste gereformeerde synode in de Nederlanden ook vergaderd.

Internationaal karakter

De Synode van Dordrecht in 1618-1619 is de enige synode geweest die een internationaal karakter heeft gehad, niet alleen in ons land, maar ook in de rest van de gereformeerde wereld

van die tijd. De Nederlandse overheid en kerk waren beide van mening dat het belang van de dogmatische strijd zich uitstreckte tot ver buiten de landsgrenzen en wensten daarom een uitspraak die in heel de gereformeerde wereld gezag zou hebben. Daartoe was de deelname van andere gereformeerde kerken onmisbaar. De belangrijkste buitenlandse inbreng op de synode is uitgegaan van de Engelse afgevaardigden. Omdat de Engelse Staatskerk de Engelse koning als hoofd had, was het Jacobus I die vier Engelse gedelegeerden zond, van wie George Carleton de belangrijkste rol op de synode heeft gespeeld. Jacobus I vaardigde in een latere fase ook een Schot af, maar die had geen officiële kerkelijke status. Waren de genoemden allen officieel lid van de synode, dit gold niet voor de Engelse puritein Guilielmus Amesius, die op de synode optrad als adviseur van de preses.

De meeste buitenlandse afgevaardigden kwamen uit het Duitse Rijk: drie uit de Palts, vier uit Hessen, drie uit Bremen, twee uit Emden en twee uit Nassau. Zwitserland leverde vijf gedelegeerden, Genève twee. De Franse gereformeerde kerk had wel afgevaardigden aangewezen, maar dezen kregen van de Franse koning Lodewijk XIII geen toestemming om naar Dordrecht af te reizen.

Blik op de vergadering

In gedachten betreden wij de rechthoekige zaal in de Kloveniersdoelen waar de synode vergaderde. In het midden zitten de gedaagde remonstranten rondom een tafel. Daarachter zien wij aan de korte kant van de zaal het moderamen zitten – eveneens aan een tafel. Aan de lange kanten van het vertrek staan drie rijen banken. Aan de lange kant rechts van het moderamen zijn die rijen banken in tweeën gedeeld; aan de lange kant links van het moderamen zijn die rijen banken in vieren gedeeld.

Wanneer wij een vergadering houden is er meestal een bepaalde plaats voor de voorzitter, maar de rest van de vergadering gaat

zitten waar er een plaats vrij is. Toch is dat bij een internationale bijeenkomst anders. Daar is voor iedereen een plaats gereserveerd. Dat was op de synode ook het geval. Bovendien was de zeventiende eeuw een tijd van rangen en standen. In een vergadering had iedereen zijn eigen plaats overeenkomstig zijn rang en stand.

Wanneer wij nu een blik op de vergadering werpen, kunnen wij aan de plaatsing van de afgevaardigden zien van welk gewicht ze worden geacht. Het moderamen heeft de belangrijkste plaats. De voorzitter, de Leeuwarder predikant Johannes Bogerman, zit op een hoge stoel en heeft het overzicht over de hele vergadering. Hij wordt bijgestaan door zijn Zutphense collega Sebastiaan Damman, die tot scriba is gekozen. Medescriba is de Leidse predikant Festus Hommius. Tot het moderamen behoren ook twee assessoren: de Middelburgse dienaar des Woords Hermannus Faulkelius en zijn Amsterdamse collega Jacobus Rolandus. Aan de moderamentafel zal ook Amesius, als hulp van Bogerman, hebben gezeten.

Johannes Bogerman, voorzitter van de synode.

Guilielmus Amesius trad op als assistent van Bogerman.

De rechterkant is de ereplaats. Rechts van het moderamen zijn dan ook de afgevaardigden van de Staten-Generaal gezeten. Zij hebben een eigen secretaris in de persoon van de Leidse hoogleraar Grieks, Daniël Heinsius. Degenen die vervolgens het dichtst bij het moderamen mogen zitten, zijn de belangrijkste buitenlandse afgevaardigden, namelijk zij die afkomstig zijn uit Groot-Brittannië. Zij zitten links van het moderamen. Naast hen bevinden zich achtereenvolgens en steeds verder van de moderamentafel af: de gedelegeerden uit Frankrijk (dit vlak bleef leeg), die uit de Palts, Hessen en Zwitserland, en die uit Nassau, Genève, Bremen en Emden.

Naast de politieke heren zien wij de gedelegeerde hoogleraren in de theologie (vijf in totaal) en de afgevaardigden uit Gelderland en Zuid-Holland. Tegenover het moderamen bevinden zich de gedelegeerden uit Noord-Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland aan de rechterkant, terwijl de vertegenwoordigers van Overijssel, Groningen, Drenthe en de Waalse kerken aan de linkerzijde zijn gezeten.

Vergaderingen

De synode kwam in de periode van 13 november 1618 tot en met 29 mei 1619 in totaal 180 maal bijeen. Tot en met 5 december 1618 vergaderde de synode zonder de remonstrantse afgevaardigden. Daarna hebben dezen de vergaderingen bijgewoond, totdat Bogerman hen op 14 januari 1619 heenzond. Gedurende drie weken – van 26 maart tot en met 15 april 1619 – werden de zittingen geschorst om een commissie de gelegenheid te geven de tekst van de Leerregels te ontwerpen. De buitenlandse gedelegeerden namen op 9 mei 1619 afscheid van de synode. De synode bestond uit negentien colleges: elf binnenlandse en acht buitenlandse. Deze colleges vergaderden afzonderlijk en gaven een gezamenlijk oordeel over een onderwerp – tenzij iemand in het college zijn stem hoofdelijk wilde uitbrengen. Bij

het uitbrengen van oordeel – en advies – waren de buitenlandse colleges het eerst aan de beurt en daarna de Nederlandse. Het moderamen maakte vervolgens een oordeel op dat op de meerderheid van de colleges kon rekenen.

Inhoud

De tijd voorafgaande aan de komst van de buitenlandse afgevaardigden besteedde de synode aan de bespreking van zeven onderwerpen: 1. de samenstelling en werkwijze van de synode; 2. de Bijbelvertaling; 3. de catechismusprediking; 4. de catechese; 5. de doop van door christenen geadopteerde heidenkinderen; 6. de opleiding van de proponenten; 7. de boekencensuur. Zolang de remonstrantse afgevaardigden nog deel van de synode uitmaakten, zijn er diverse verschilpunten met hen besproken. Na hun wegzending zijn de vijf artikelen van de Remonstrantie beoordeeld en zijn de Leerregels ontworpen en vastgesteld.

Kort samengevat behelzen de vijf artikelen waaruit de Leerregels bestaan het volgende:

1. de goddelijke verkiezing en verwerping zonder enige inbreng van 's mensen kant (tegen de remonstrantse visie dat de gelovigen verkoren zijn op grond van hun [eigen] geloof);
2. Christus is uitsluitend voor de gelovigen gestorven (tegen de remonstrantse visie dat Christus voor alle mensen is gestorven en dat wij zelf voor de toepassing door middel van ons [eigen] geloof moeten zorgen);
3. de totale verdorvenheid van de mens (tegen de remonstrantse visie dat de mens niet totaal verdorven is);
4. wedergeboorte en bekering zijn loutere en onwederstandelijke genadegaven van God (tegen de remonstrantse visie dat de mens een goede wil heeft om voor God te kiezen en Gods Geest kan weerstaan);
5. de volharding der heiligen (tegen de remonstrantse visie dat het niet vaststaat dat een gelovige zijn geloof en heil niet kan verliezen).

Nadat de buitenlanders waren vertrokken, hebben de Nederlandse afgevaardigden zich nog gedurende 26 zittingen beziggehouden met allerlei zaken die om afhandeling vroegen. De belangrijkste was het opstellen van een kerkorde. Tevens is de tekst van de Nederlandse Geloofsbelijdenis en de Heidelbergse Catechismus alsmede van de liturgische geschriften vastgelegd.

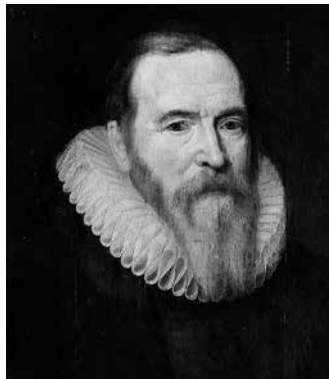
Simon Episcopius was de woordvoerder namens de remonstranten tijdens de synode van 1618-1619.

Conrad Vorstius volgde Arminius op als hoogleraar in Leiden, na diens overlijden.

Balthasar Lydius sprak de openingsrede uit bij de Dordtse synode.

Johan van Oldenbarnevelt, staatsman die de remonstranten beschermde.

Politieke voogdij

Kan de Synode van Dordrecht als een kerkelijke vergadering beschouwd worden? Deze vraag zal op velen wonderlijk overkomen. Op die synode vergaderden toch afgevaardigden van de Nederlandse en buitenlandse gereformeerde kerken? Dat is waar, maar men vergeet hierbij dat de gereformeerde kerk in ons land wel bevoorrecht was, maar dat de schaduwzijde hiervan knechting door de overheid impliceerde. Die politieke voogdij is op de Synode van Dordrecht op vele manieren zichtbaar geworden.

In de eerste plaats was de samenroeper niet de kerk, maar de Staten-Generaal. In de tweede plaats bekostigde de politiek de synode. Zij heeft daar de voor die tijd formidabele som van meer dan 100.000 gulden moeten neertellen. In de derde plaats zien wij de afhankelijkheid van en knechting door de politiek bij buitenlandse afgevaardigden uit Engeland en Frankrijk. In Engeland was het koning Jacobus I die de afgevaardigden koos en in Frankrijk was het koning Lodewijk XIII die de door de Franse gereformeerde kerk gedelegeerde personen verbood om naar de synode af te reizen.

In de vierde plaats waren er niet minder dan achttien politici door het hoogste politieke orgaan in ons land, de Staten-Generaal, naar de synode afgevaardigd. Dezen bezetten niet voor niets een ereplaats. Zij hadden verregaande bevoegdheden voor de vergaderingen. Zonder hun aanwezigheid mochten er geen besluiten worden genomen en zij moesten erop toezien dat er uitsluitend kerkelijke zaken verhandeld werden. Met het oog hierop hadden zij een vetorecht inzake de agenda. Bovendien hebben zij de artikelen van de Dordtse kerkorde die over de verhouding tussen de kerk en de overheid gingen, naar hun hand gezet. De politieke voogdij verviel soms tot politieke knechting. Het waren niet alleen de achttien politieke commissarissen die het bestuurlijke belang op de synode behartigden, uit elk van

de negen vertegenwoordigde provincies en gewesten alsmede uit de Waalse gemeenten kwamen twee ouderlingen, die zonder onderscheid afkomstig waren uit de plaatselijke of provinciale overheid. Hierdoor steeg het aantal politici van 18 naar 38!

In de vijfde plaats is het intrigerend dat er niet minder dan drie leden van de synode behoord hebben tot de rechters die het doodsvonnis over Van Oldenbarnevelt hebben uitgesproken. Twee van hen waren politieke commissarissen en de derde was een ouderling-afgevaardigde uit Friesland.

In de zesde plaats kan als voorbeeld van de grote inbreng van de kant van de politici gewezen worden op de gang van zaken rondom de boekencensuur. Op 5 december 1618 kwam dit onderwerp aan de orde, net voordat de remonstranten tot de vergadering toegelaten zouden worden. Uit de ingebrachte adviezen bleek een grote mate van overeenstemming tussen de buitenlandse en de Nederlandse gedelegeerden: de overheid had een taak inzake de boekencensuur. Er werd gepleit voor een college van boekbeoordelaars (censoren). Dat college moest een gemengd karakter hebben, dat wil zeggen dat daarin niet alleen vertegenwoordigers van de overheid, maar ook van de gereformeerde kerk zitting moesten hebben. Er waren afgevaardigden die van mening waren dat het verboden zou moeten worden dat Bijbels zonder kerkelijke goedkeuring uitgegeven konden worden. Anderen gingen nog verder en waren van oordeel dat drukkers en uitgevers belijdende leden van de gereformeerde kerk dienden te zijn.

De bespreking mondde uit in een opdracht aan het moderamen van de synode om een concept op te stellen waarin de mening van de synode in het algemeen was weergegeven. Dit concept zou vervolgens door de Staten-Generaal geaprobeerd en geautoriseerd moeten worden. In het concept was er een gezamenlijke rol voor de overheid en de kerk. De overheid zou moeten instaan voor de naleving van het bepaalde en de kerk

zou die leden die de ordonnantie aan hun laars laptten, onder censuur dienen te zetten.

Wat gebeurde er echter? Omdat de overheid er niets voor voelde om de bevoegdheid tot boekencensuur te delen met de kerk, nam zij de toevlucht tot een echt politieke zet door dat kerkelijke concept niet af te wachten, maar dat vóór te zijn. Op 22 december 1618 vaardigden de Staten-Generaal een *Plakkaat ter wegneming van de abuizen der drukkerijen* uit. Hierin werden drie zaken verboden: het kwaadspreken van de wettige overheid, het op eigen houtje uitgeven van de acta der synode en het zaaïen van onenigheid en twist onder het volk. Een zware geldboete en – eventueel – een lijfstraf werden hun in het vooruitzicht gesteld die zich niet aan het plakkaat zouden houden. Het plakkaat gold voor vier (beroeps)groepen: auteurs, drukkers, uitgevers en verkopers.

Met dit plakkaat zetten de Staten-Generaal in feite de kerk de voet dwars. In de ordinantie had de kerk geen enkele rol. Het plakkaat was louter politiek van aard. Van Bijbelse normen en waarden was geen enkele sprake. De overheid is op het punt van de boekencensuur de kerk echt te slim af geweest. Zij liet het niet aankomen op een confrontatie daarover met de kerk.

Teleurstelling

Onverwachte visies

De nadere reformatoren, of populair gezegd: de oudvaders, waren voluit gereformeerd en hebben zich altijd van harte achter de Drie Formulieren van Enigheid – met inbegrip van de Dordtse Leerregels – gesteld. Het is dan onverwacht en wellicht schokkend te ontdekken dat juist de meest vooraanstaande nadere reformatoren kritiek op de Synode van Dordrecht hebben gehad en die ook openlijk geuit hebben. Het is goed er direct

op te wijzen dat hun bezwaren niet de Leerregels golden, maar de synode.

Jacobus Burs

In 1627 verscheen te Middelburg *Threnos. Ofte wee-claghe, aenwijsende de oorsaken des jammerlijcken stants van het lant: ende de ontheyliginge des sabbath-daechs. Daer in bysonderlick verhandelt worden de verschillen, van het onderhouden des sabbaths ofte rustdaechs der christenen*. Afgaande op deze titel is men geneigd te denken dat de auteur, de Thoolse predikant Jacobus Burs, een oudvader is. Maar dan is het wel een wonderlijke oudvader, want met dit geschrift bestreed hij de eerste vertegenwoordigers van de Nadere Reformatie. Zonder hen met name te noemen, keerde hij zich voornamelijk tegen (publicaties van) Willem Teellinck, zijn Middelburgse collega en vader van de Nadere Reformatie, en diens broer Eeuwout Teellinck, die als ontvanger-generaal van de Staten van Zeeland een van de hoogste ambtenaren in die provincie was. Er is alle reden om aan te nemen dat Burs met *Threnos* de spreekbuis van zijn vader Gillis Burs was, die in Middelburg een collega en opposant van Willem Teellinck als vader van de Nadere Reformatie was. In zijn geschrift beschuldigt Jacobus Burs zijn tegenstanders van vele zaken. Een van de opmerkelijkste daarvan is dat zij volgens hem een negatieve opvatting over de Synode van Dordrecht hebben. Naar hun inzicht zou de synode zich niet van haar plicht hebben gekweten door niets aan de tucht te doen. Het gevolg hiervan zou geweest zijn dat vele gereformeerde landen en gebieden verwoest werden. De hamvraag hierbij is of Burs' beschuldiging (een kern van) waarheid bevat of dat die iedere grond mist. Is er bij de genoemde nadere reformatoren sprake van een negatieve beoordeling van de Synode van Dordrecht of niet?

Eeuwout Teellinck

De eerste twee keren dat Eeuwout Teellinck – de broer van Willem – de verhouding tussen de zuivere leer van de synode en een godzalig leven aan de orde stelde, ontzag hij de synode zelf nog. In *Boheemsch geluyt* (1620) schreef hij dat men, nadat de leer van de gereformeerde kerk op de internationale synode was vastgesteld, mocht hopen dat er een einde aan het disputeren zou komen en dat de gereformeerden voortaan met een godzalig leven de mond van hun tegenstanders zouden stoppen. Helaas moest hij constateren dat er voor dit laatste weinig aandacht was. Dit was niet nieuw, want in de voorafgaande tijd was het niet anders geweest.

Twee jaar later kwam de genoemde auteur in een ander pamflet, *Vierde klachte der kercke*, op dit thema terug. De tegenstanders van de gereformeerde leer beschuldigden deze ervan dat door haar de zonde gestijfd werd. De synode heeft dit volgens Teellinck ter zake van de leer ontzenuwd. Nu blijft er evenwel nog één heel noodzakelijk ding over, namelijk dat de gereformeerde belijders door hun vrome leefwijze het ongelijk van de beschuldiging aantonen. De zuivere leer moet door een zuiver leven bevestigd worden. Dit temeer, omdat andersdenkenden eerder door een godzalig leven dan door een zuivere leer ingewonnen zullen worden voor de gereformeerde positie.

In het in 1625 verschenen *Amos, ofte de siender Israëls, ontdekkende de ghelegentheyd van het gereformeerde drouwich christenwesen al de weerelt door* schenkt Eeuwout Teellinck meer dan oppervlakkige aandacht aan de Synode van Dordrecht. Met dankbaarheid vermeldt hij haar werk op het terrein van de leer, maar – en hier begint zijn kritiek – zij had ook moeten aandringen op een reformatie van de vervallen zeden onder de gereformeerde christenen en op handhaving van de tucht onder hen. De internationale en nationale afgevaardigden zijn naar huis gegaan zonder werk van een godzalig leven te maken,

hoewel vele godzaligen met een reikhalzend verlangen daarnaar hadden uitgezien. Deze nalatigheid is door de Heere gestraft met de vele onheilen die de (inter)nationale gereformeerde christenheid sindsdien getroffen hebben. Hier zien we woordelijk de door Burs gewraakte uitlatingen terugkomen.

In datzelfde jaar 1625 liet Eeuwout Teellinck zich nog in twee andere pamfletten over de synode uit, namelijk in *De tweede wachter, brenghende tijdinghe vande nacht, dat is, van het overgaen vande Bahia* en in *De derde wachter, brengende tijdinge vande nacht, dat is vande verstroyinge van onse vlote voor Duyn-kercken*. In het eerstgenoemde pamflet schrijft hij dat de duivel, nadat hij de voortgang van het Evangelie heeft willen verhinderen door de remonstranten te verwekken, dit nu opnieuw doet door hen te bestrijden die met de bevestiging van de leer op de synode niet tevreden zijn. Deze laatsten dringen erop aan om de zuivere leer met een godzalig leven te versieren en streven daarom een reformatie der zeden na. Op deze wijze zal alle dwaalgeesten die de gereformeerde leer van de synode ervan betichten schadelijk voor de vroomheid te zijn, de mond gestopt worden. Het is het werk van de duivel dat die bevorderaars van de reformatie der zeden uitgemaakt worden voor sabattarissen en werkheiligen. In het tweede pamflet, waarin de auteur een samenspraak met een andere persoon houdt, stelt de laatste aan de orde dat de auteur ervan beschuldigd wordt een sympathisant van de remonstranten te zijn. Dat lijkt hem ongegrond, aangezien de auteur in zijn geschriften loffelijk over de synode schrijft. De auteur herhaalt daarop wat hij in *Amos* over de synode heeft gesteld.

Willem Teellinck

In het oeuvre van Willem Teellinck komt de Synode van Dordrecht zo nu en dan (even) ter sprake. De eerste keer gebeurde dit in 1621. In het woord vooraf van het tweede deel van zijn

catechetische *Huys-boecxken* wijst Willem Teellinck erop dat de synode besloten heeft tot het instellen van catechisaties. Een jaar later stelt hij in zijn *Balsem Gileads voor Zions vvonde* dat de leer van de synode door alle internationale gereformeerde kerken goedgekeurd is. In zijn werk over de christelijke rustdag uit datzelfde jaar refereert hij aan de opdracht van de synode aan haar gedeputeerden, namelijk om de Staten-Generaal te verzoeken de vreselijke ontheiliging van die dag serieus te weren. In een volgend geschrift, *Kole van den altaer tot verwarminge der lauwe* – eveneens uit 1622 – schrijft hij dat de synode de leer vastgesteld heeft en daarbij de predikanten opgedragen heeft naarstig te catechiseren, te prediken en tucht te oefenen. Helaas is daar bitter weinig van terechtgekomen. Zo zeer men zich om de leer bekommerde, zo weinig ging en gaat de godzaligheid des levens ter harte, zo klaagt hij daar.

In 1626 pareerde de Middelburgse predikant in een anoniem pamflet, *Voor-looper tot de nae-volgende tweede geestelijke covrante*, de door sommige mensen aan zijn adres geuite beschuldiging dat hij de gereformeerden voor de slechtste christenen zou houden, met de uitspraak dat hij de gereformeerden die in de synode hun gedeputeerden hadden en de gereformeerde kerk van Frankrijk tot de beste christenen rekent. Verderop in datzelfde pamflet poneert hij dat de leer op de synode vaster bevestigd is dan ooit tevoren en dat het nu tijd is om de zuiverheid van de leer te versieren met de zuiverheid des levens. In het woord vooraf van zijn *Christelijcke aensprake* uit datzelfde jaar dringt hij er sterk op aan om de lastering van de remonstranten dat de leer die in de synode bevestigd is uiterst verderfelijk voor de vroomheid is, te ontzenuwen door een heilige wandel en godzalig leven. In de tekst zelf pleit hij voor een nauw toezicht op de studenten in de theologie en voor onderwijs aan hen in de pastorale theologie, waarvoor hij verwijst naar de desbetreffende resolutie van de synode.

Willem Teellinck.

In een dialoog uit datzelfde jaar 1626, *Tweede geestelijke covranten*, merkt Willem Teellinck op dat men na de synode de rust en de gelegenheid heeft gehad om zich te bekeren, maar dat hiervan weinig terecht is gekomen. Hij herhaalt dan zijn klacht uit *Kole van den altaer*.

Het onderzoek naar de tegenstanders die Burs in *Threnos* bestrijdt, heeft uitgewezen dat Willem Teellinck het belangrijkste mikpunt van Burs vormt. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Teellinck zich in het eerste het beste geschrift dat van hem direct na de verschijning van *Threnos* het licht zag, tegen Burs' aantijgingen verweerde. Dat geschrift was nog wel zijn hoofdwerk: *Noodwendigh vertoogh* uit 1627. In het uitvoerige woord vooraf rept hij tweemaal over de synode.

Aan het begin van het woord vooraf gaat Teellinck in op de hoon van de remonstranten dat de duivel geen beter concilie had kunnen laten houden om de godzaligheid ten onder te brengen dan de synode. Deze beschimping moet voor alle gereformeerden een sterke prikkel zijn om te laten zien dat de gereformeerde

leer zoals die daar vastgesteld is, voortreffelijke vruchten van godsvrucht teweegbrengt. Laten zij niet alleen de gedaante, maar ook de kracht van de godzaligheid vertonen. Als dat niet gebeurt, zullen nieuwe ellenden over de gereformeerden komen. Aan het einde van het woord vooraf komt de Middelburgse predikant op de synode terug. Nadat hij opgeroepen heeft om zich te houden aan de inhoud van de Dordtse Leerregels, wijst hij op de aan het einde van de synode voorgestelde middelen en wijzen om de afgedwaalden terug te brengen tot de gereformeerde kerk. Hij laat dit uitlopen op een hartstochtelijk pleidooi om de eendracht in de leer niet te laten verscheuren door verschil van mening over de middelen en de manier om de heilige waarheid te bewaren en te bevorderen. Onmiskenbaar heeft hij hier het optreden van een man als Burs op het oog.

Dit is ook het geval met een passage in een ander geschrift, *Den hoek-steen van het Oude en Nieuwe Testament*, dat weliswaar eerst in 1645 op de pers gelegd zou worden, maar in feite al in 1626 was geschreven. Tegen het slot van dat werk gaat Teellinck tamelijk uitvoerig in tegen hen die de besluiten van de gereformeerde synoden en de gereformeerde confessies niet willen toetsen aan de Bijbel en die nog niet één stapje verder willen gaan dan de eerste reformatoren. Beide zaken komen in *Threnos* voor. Het is dan ook duidelijk dat Teellinck bij de gereformeerde synoden allereerst aan de Synode van Dordrecht denkt. In *Threnos* gaat het immers steeds om die synode. Welke besluiten van de Synode van Dordrecht waren er volgens Teellinck dan onbijbels? Als vader van de Nadere Reformatie was hij een volbloed theocraat, die van geen enkele inmenging van overheidswege in intern-kerkelijke zaken wilde weten. Vanuit deze optiek zal hij ongetwijfeld als algemeen bezwaar tegen de Dordtse kerkorde hebben gehad dat de burgerlijke overheden zich daarin een veel te grote rol aangemeten hadden. Zo moest hij niets hebben van het patronaatsrecht en van welke overheids-

inmenging in de beroeping van predikanten en de verkiezing van ouderlingen en diakenen dan ook. Deze zaken wreekten zich in allerlei artikelen van de Dordtse kerkorde. Aangezien ook vele andere gereformeerde synoden aan hetzelfde euvel leden, kon Teellinck die eveneens onder kritiek stellen.

Teellinck noemt naast de gereformeerde synoden ook de gereformeerde confessies. Als bij de synoden allereerst aan de Synode van Dordrecht gedacht moet worden, dienen bij de confessies als eerste de Dordtse Leerregels in het vizier genomen te worden. Ook deze behoorden volgens Teellinck aan de Bijbel getoetst te worden. Wat bedoelde hij hier precies mee? Alles wat wij van Teellincks dogmatische inzichten weten, laat niet toe ook maar enigszins te vermoeden dat hij reserves ten aanzien van de inhoud van de Dordtse Leerregels op zichzelf zou hebben gehad. De oplossing moet dan in deze weg gezocht worden, dat hij bedoelde aan te geven dat de Leerregels in overeenstemming met de Heilige Schrift en ter ontzenuwing van de aantijging van de remonstrantse kant ook speciale aandacht aan de onlosmakelijke verbinding tussen verkiezing en heiligmaking en aan de praktijk der godzaligheid alsmede aan de reformatie der zeden hadden moeten schenken. Hiermee zou hij dan grotendeels in de lijn van zijn broer Eeuwout gezeten hebben.

Wellicht moet bij de impliciete kritiek van Teellinck op gereformeerde confessies ook aan de op de synode opgestelde verklaring over de sabbat worden gedacht. Die zal hem niet ver genoeg gegaan zijn. Volgens zijn vaste overtuiging was de puriteinse opvatting daarover Bijbels dan die verklaring, die de heikele punten in het midden liet. Zo zal hij ook de verklaring van het vierde gebod in de Heidelbergse Catechismus te mager, dat is te weinig puriteins gevonden hebben.

Bij het zoeken naar de uitleg van wat Teellinck bedoelde met het niet verder willen gaan dan de eerste reformatoren, kunnen wij de gissingen achter ons laten en vaste grond betreden. De

Middelburger zou namelijk een jaar later in zijn hoofdwerk zelf uitleggen waaraan hij daarbij dacht. Hij stelt daar dat de kerkelijke omstandigheden van zijn eigen tijd anders zijn dan die van de zestiende-eeuwse Reformatie en derhalve een andere, nieuwe aanpak vragen. De aandacht behoort van de rechtvaardigmaking verlegd te worden naar de heiligmaking. De praktijk der godzaligheid moet in het centrum gesteld worden. Volgens hem zouden de eerste reformatoren dat, als zij nu geleefd hadden, zelf ook ingezien en gedaan hebben. Deze uitleg van Teellinck zelf bevestigt de interpretatie die in de vorige twee alinea's aan de overige woorden van de desbetreffende passage gegeven zijn.

Jacobus Koelman

De gebroeders Teellinck waren tijdgenoten van de synode. De laatste nadere reformator van wie kritiek op de synode bekend is, Jacobus Koelman, werd echter twaalf jaar na de beëindiging van die kerkelijke vergadering geboren.

Direct na zijn verbanning uit Sluis liet Koelman in 1675 een boek het licht zien waarin hij zijn standpunt over de kerkelijke feestdagen toelichtte en verantwoordde: *Reformatie nodigh ontrent de feest-dagen*. Op een gegeven moment gaat hij in dit werk de tegenwerpingen bespreken. Als eerste en belangrijkste behandelt hij het argument dat de synode in artikel 67 van de kerkorde bepaald heeft dat de christelijke feestdagen onderhouden moeten worden. Aangezien synodale bepalingen autoriteit bezitten, zijn alle predikanten daaraan gehouden. Koelman stelt hiertegenover dat zij slechts in zoverre gezaghebbend zijn als zij met Gods Woord overeenstemmen. Voorts zijn die besluiten bepaald niet alle van hetzelfde soortelijke gewicht.

In 1680 zond Koelman *De weeg-schaal des heyligdoms, ontrent de feest-dagen der Gereformeerde Kerk in Nederlandt. Nevens een onderzoek van de Weeg schaal der feestdagen van Franciscus Ridderus, predikant tot Rotterdam* de wereld in.

Het tweede hoofdstuk van het tweede deel daarvan is in zijn geheel aan de synode gewijd. De auteur zet dit hoofdstuk in met de bewering dat het niet zonder grond is te vermoeden dat het besluit van de synode over de feestdagen onder invloed van de naar de synode afgevaardigde Engelse bisschoppen tot stand gekomen is. Zij hebben immers toen toch ook in het voorbijgaan de episcopale regeringsvorm aangeprezen? Met een beroep op Voetius, die zelf lid van de synode is geweest, verklaart Koelman dat het besluit over de feestdagen onder drang, zo geen dwang van de politiek tot stand gekomen is. Hij neemt het de synode ook kwalijk dat zij geen redenen voor haar besluit heeft gegeven. Daarom kan aan het besluit ook niet veel gezag toegekend worden.

In een van zijn laatste werken, *'t Ampt en pligten van ouderlingen en diakenen* (1694), komt Koelman op de feestdagen terug. Dat is in hoofdstuk tien, waarin hij zijn evaluatie geeft van de vier besluiten van de synode die op aandrang van de politiek in de kerkorde opgenomen zijn. Het eerste besluit betreft de bepaling dat de kerk geen predikant mag beroepen zonder de overheid daarbij te betrekken. Het tweede besluit is de handhaving van het patronaatsrecht. Het derde gaat over het aandeel dat overheidspersonen in kerkenraden moeten hebben. De kwestie van de feestdagen betreft het vierde besluit. Weer valt hij op Voetius terug. Het wordt hoogst interessant wanneer hij Voetius' mening becommentarieert en vervolgens zijn eigen inzicht daartegenover stelt. Beoordeelt zijn overigens door hem hooggewaardeerde Utrechtse leermeester en hoogleeraar het desbetreffende besluit van de synode niet negatief, zelf durft hij het niet na te laten openlijk te betuigen dat de synode daarmee de Heere werkelijk grotelijks vertoornd heeft. Dit is zeer boude taal. Koelman geeft hier twee redenen voor op. In de eerste plaats is in vergelijking met de voorafgaande synoden in de bepalingen van de synode een belangrijke wissel omgegaan.

Was de kerk oorspronkelijk voor afschaffing van de kerkelijke feestdagen en had ze die onder druk van de burgerlijke overheid gehandhaafd, de synode heeft het initiatief aan de kant van de kerk gelegd door de predikanten op te dragen overal waar Christus' besnijdenis en hemelvaart nog niet gevierd worden, er bij de overheid op aan te dringen dat dit alsnog zou gaan gebeuren. In de tweede plaats heeft de synode in navolging van de nationale synode te Den Haag in 1586 het vieren van het Heilig Avondmaal met Pasen, Pinksteren en Kerst aanbevolen.

Conclusies

Twee van de behandelde auteurs, Eeuwout Teellinck en Koelman, bestonden het beiden te stellen dat de Synode Gods toorn had opgeroepen. Bij Eeuwouts broer Willem was één keer sprake van impliciete kritiek op de synode. Het is frappant dat alle drie rasechte vertegenwoordigers van de Nadere Reformatie waren. Wat in dit verband echter nog veel meer zegt, is dat van de vele andere nadere reformatoren geen negatieve beoordeling bekend is. Dit betekent dat een ambivalente waardering van de synode niet tot het wezen van de Nadere Reformatie behoorde.

Hoe valt het te verklaren dat Willem Teellinck in tegenstelling tot zijn broer Eeuwout en Koelman slechts één keer kritiek op de synode heeft uitgeoefend? Het is voorzichtigheid geweest die de vader der Nadere Reformatie daartoe heeft gebracht. Kritiek op de synode werd in de tijd direct na de synode niet getolereerd. Voor een predikant als Willem kon zulke kritiek ingrijpende gevolgen voor het ambt met zich meebrengen. Vandaar ook dat hij zelf nooit bezwaren heeft gepubliceerd. Het was in een van zijn postuum verschenen werken dat kritiek op de synode hoorbaar werd, maar de verantwoordelijke man voor de uitgave daarvan was niet Willem zelf, maar diens oudste zoon, collega

en nadere reformator Maximiliaan. Toen kon het voor Willem zelf geen kwaad meer.

Dat Eeuwout Teellinck wel tijdens zijn leven in geschrifte blijk van kritiek op de synode heeft gegeven, is eenvoudig te verklaren. Hij schreef al zijn werken namelijk onder een pseudoniem of anoniem. De kritiek kon derhalve niet tot zijn persoon worden teruggeleid.

De tijd waarin de gebroeders Teellinck de synode onder kritiek stelden, leert ons alles over de aanleiding. Eeuwout deed dat tweemaal in 1625 en Willem één keer in 1626, verscheidene jaren na de synode. Het ziet er dus naar uit dat het schermen met de synode door hun tegenstanders, onder wie Burs, hen ertoe gebracht heeft om zich in het vuur van de strijd tot een (gedeeltelijke) negatieve evaluatie van de synode te laten verleiden. Weliswaar was de reactie van Willem niet direct en uitsluitend gericht op de synode, maar die was er daarom niet minder veelzeggend om. Hij betrok er immers ook de gereformeerde confessies bij. Aangezien de gebroeders Teellinck dit alles pas respectievelijk zes en zeven jaar na de synode deden, is het aannemelijk dat de oplopende strijd in Middelburg hen tot deze erupties gebracht heeft.

Dat Koelman zijn kritiek openlijk ventileerde, heeft drie redenen. De eerste is dat de synode toen driekwart eeuw achter hem lag, zodat het onderwerp een stuk minder gevoelig was geworden. De tweede reden is dat het punt van kritiek voor Koelman zelf een uiterst aangelegen en gevoelige zaak was. Zijn kritiek richtte zich op de positieve houding van de synode ten aanzien van de kerkelijke feestdagen en op de daarachterliggende tegemoetkoming aan de politieke druk. Zelf had hij aan deze zaken zijn ambt opgeofferd. De derde was dat hij zijn kritiek spuide in een tijd dat het hem geen schade meer kon berokkenen, namelijk na zijn verbanning uit Sluis.

Evaluatie

Wat te denken van de kritiek van de drie genoemde nadere reformatoren? Toen Eeuwout Teellinck de synode verweet dat zij zich niet bekommerd had over de praktijk der godzaligheid, de reformatie der zeden en de tucht, zag hij twee dingen over het hoofd. In de eerste plaats luidde de opdracht aan de synode om de dogmatische geschillen te beslissen. Teellinck had derhalve zijn verwijt niet aan de synode, maar aan de Nederlandse overheid als samenroepende en opdrachtgevende instantie moeten richten. Hij had gelijk toen hij stelde dat de praktijk der godzaligheid wel degelijk dogmatisch in het geding was bij de remonstrantse twisten en dat de synode daarom dat onderwerp niet had mogen verwaarlozen.

Het is echter zeer de vraag of dit laatste een eerlijke en juiste evaluatie is. Zijn broer Willem wees er immers juist op dat de synode zich wel degelijk beijverd had voor de catechese, de sabbatheiliging, de prediking en de tucht. Het had hooguit meer en beter gekund, maar te beweren dat de synode haar plicht verzuimd had, gaat te ver. Zoals reeds vermeld, zal Eeuwouts uitlating te wijten zijn aan de hitte van de geschillen in Middelburg. In elk geval spreekt uit de kritiek een enorme teleurstelling.

Op het eerste gezicht lijkt Koelman van een muis een olifant te maken door de synode snoeihard te veroordelen wegens haar bepaling in de kerkorde over de kerkelijke feestdagen. Nadere beschouwing leert evenwel dat er een fundamenteel inzicht achter zat, namelijk dat de overheid zich van alle inmenging in intern-kerkelijke aangelegenheden had te onthouden. Het was de ondergrondse veenbrand van Koelmans laaiende theocratische ideaal dat op het punt van de feestdagen aan de oppervlakte kwam. Principieel gezien hadden Koelman en Teellinck met hun verwijt van gebrek aan theocratische

houding volkomen gelijk. De synode had veel meer moeten opkomen voor haar eigen onafhankelijkheid.

Anderzijds is het echter zeer de vraag of de synode historisch gezien wel in de positie verkeerde om harde eisen aan de overheid te stellen en daarmee een conflict met de overheid te riskeren. En indien ze daartoe wel in staat geweest zou zijn, is het een volgende afweging of dat verstandig geweest zou zijn. Vertegenwoordigers en zeker hoofdvertegenwoordigers van de Nadere Reformatie als Koelman en Teellinck waren evenwel zo principieel theocratisch, dat het praktisch haalbare voor hen niet de norm vormde, maar wat volgens hun inzicht Bijbels geboden is. Alleen theocraten zullen hun teleurstelling over de synode kunnen begrijpen en zelfs meevoelen.

Literatuur

- W.J. op 't Hof, 'Ambivalent Assessments of the Synod of Dordt by Dutch Contra-Remonstrants', in: A. Goudriaan en F. van Lieburg (red.), *Revisiting the Synod of Dordt (1618-1619)*, Leiden 2011, 367-396.
- W.J. op 't Hof e.a., *Encyclopedie Nadere Reformatie*, twee delen, Utrecht 2015-2016.
- W.J. op 't Hof, *Voorbereiding en bestrijding. De oudste gereformeerde piëtistische voorbereidingspreken tot het Avondmaal en de eerste bestrijding van de Nadere Reformatie in druk*, Kampen 1991, 59-155.
- H. Kaajan, *De groote Synode van Dordrecht in 1618-1619*, Amsterdam 1918.
- H. Kaajan, *De Pro-Acta der Dordtsche Synode in 1618*, Rotterdam 1914.
- A. Milton, *The British Delegation and the Synod of Dordt (1618-1619)*, Woodbridge 2005, xxxii-xxxvi.

H.J. Selderhuis (red.), *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis*, Kampen 2006, 412-441.

W. van 't Spijker e.a., *De Synode van Dordrecht in 1618 en 1619*, Houten 1987.

De Grote Kerk van Dordrecht.